

Теодор Мацьків
(Акрон, Огайо)

ГРАВЮРА МАЗЕПИ З 1706 Р.

Досліджуючи постать гетьмана Івана Мазепи, (1639-1709¹) у тогочасних німецьких джерелах,² автор цих рядків стрінувся з його гравюрою-портретом, що вперше був опублікований в 1706 р. у лйпцігському журналі *Die Europäische Fama*.³

Цей портрет Мазепи досить відомий в історичній літературі. Знаний дослідник української минувшини, О. Лазаревський, хибно подав у своїй статті про портрети Мазепи, що ця гравюра вперше була надрукована в «Еуропейше Фама» у 1704 р.⁴ Як Лазаревський, так й інші дослідники доби Мазепи, зокрема І. Борщак та Б. Крупницький, вважали, що цей портрет вперше появився в цьому німецькому журналі в 1704 р.⁵

Однак В. Січинський у своїй розвідці про гравюри Мазепи висловив слушний сумнів, кажучи, що він бачив видання «Еуропейше Фама» з 1704 р. в університетській бібліотеці в Празі, але портрету

---

¹ Дата народження ще й досі лишається спірним питанням. Однак 20 березня 1639 є найбільш правдоподібна, докладніше про це див. О. Глоблін, *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, (у дальшому «ЗНТШ»), Нью-Йорк—Париж—Торонто 1960, Т. 170, с. 21. Дату смерті, 2 жовтня 1709 устійнив Б. Крупницький у своїй розвідці «Про дату смерті Мазепи», *Miscellanea Mazepiana*, Праці Українського Наукового Інституту, (у дальшому «ПУНІ»), Варшава 1939, Т. 47, стор. 90—92.

² *Das ukrainische Kosakentum im Lichte der deutschen Literatur in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts*, Frankfurt a. M. 1950; (cf., *Sachverzeichnis der deutschen Hochschulschriften 1950*, Leipzig 1953, Vol. 66, p. 149).

³ *Die Europäische Fama, welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe entdecket*, Leipzig 1706, Vol. 25, p. 1.

⁴ А. Лазаревський, «Заметки о портретах Мазепы», Киевская старина, (1899), Т. 64, с. 455. (Б. Крупницький у своїй розвідці «Гетьман Мазепа в освітленню німецької літератури його часу», Записки Чина св. Василя Великого, Жовква 1932, Т. IV, с. 302, чомусь зазначив, що Лазаревський подав 1709 р.).

⁵ І. Борщак, «Мазепа. Людина й історичний діяч», ЗНТШ (1933), Т. 152, с. 14; Б. Крупницький, тамже, с. 302. До речі, в ювілейному мазепинському році (1959) у календарі «Свободи» на третій сторінці поміщено портрет Мазепи з «Еуропейше Фама», з хибною датою 1704 р. У цьому ж самому календарі на с. 77, Др. І. Сидорук у своїй статті «Мазепа у чужій літературі» згадує про цю гравюру, рівнож хибно подає рік 1704.

Мазепи там не бачив.⁶ Автор цих рядків бачив це, сьогодні рідке видання «Еуропеіше Фама» з 1704 р. в університетській бібліотеці в Упсалі, але також не бачив там портрету Мазепи. У цьому виданні (1704) був поміщений тільки життєпис Гетьмана.⁷ Портрет-гравюра Мазепи, як і його життєпис, були надруковані щойно у дальших виданнях «Еуропеіше Фама», тобто у 1706, 1708 та в 1712 рр. (Примірники цих видань бачив автор у бібліотеках Відня, Гайдельбергу, Гамбургу, Мюнхену та Штокгольму).

Ця гравюра Мазепи з «Еуропеіше Фама» була передрукована багато разів, починаючи з польського журналу «Przyjaciel Ludu», 1835, No. 22.⁸ У 1909 р. подав її шведський славіст, А. Єнсен у своїй праці про Мазепу.⁹ Здебільшого ці репродукції роблені не з оригінальної гравюри в «Еуропеіше Фама», а з різних передруків, іноді дуже незадовільних. Автор цих рядків зробив репродукцію цієї гравюри з оригінального видання «Еуропеіше Фама» з 1706 та помістив її у кількох своїх працях.¹⁰

Відносно авторства цієї гравюри Мазепи існують доволі фантастичні твердження. Автори загальної німецької енциклопедії, У. Тгіме і Ф. Бекер, мильно подали, що «... С. Фалька нарисував портрет Мазепи, а Д. Беєль виконав гравюру».¹¹ Спираючись на цих твердженнях, В. Січинський пише у своїй реєстрі гравірованих портретів гетьмана Мазепи: «Погруддя в овалі, у лицарському панцирі. У правій руці тримає булаву, з лівого плеча звисає плащ. Обличчя з малою борідкою і вусами. Підпис: 'Johannes Mazerpa, Cosaccorum Zarogoviensium Supremus Belli Dux.' Гравюра Daniel-a Beyel-a 1796 р., виконана з рисунку Samuel-a Falk-и. Підпис: Sam. Falka de Bikfalva, delin. 1796. Мідерит 19x15 см.»¹²

Рівнож і Др. Сидорук пише у своїй статті, що «гравюра Мазепи роботи Де Беєля (sic!) в ляйпціському журналі «Ді Еуропеіше Фама» (1704, 1706), що, як думає Р. Млиновецький (Бжеський), відзеркалює нехить саксонсько-польського короля Августа II до Мазепи».¹³ До ре-

⁶ В. Січинський, «Гравюри на честь Мазепи і гравіровані портрети Гетьмана», ПУНІ, (1938), Т. 46, с. 154.

⁷ *Europäische Fama*, 1704, Vol. 25, pp. 57—60.

⁸ Пор., О. Лазаревський, тамже, с. 456.

⁹ A. Jensen, *Historika bilder fran Ukraina och Karl XII: s dagar*, Lund 1909, p. 204; пор., В. Крупницький, там же, стор. 302.

¹⁰ Т. Масків, *Mazepa im Lichte der zeitgenössischen deutschen Quellen*, München 1963, ЗНТШ, Т. 174, с. 26; «A Biographical Sketch of Prince Mazepa (1639—1709)», *The Ukrainian Review*, (1965), Vol. XII, No. 4, p. 64. Слід згадати, що В. Жила помістив репродукцію цієї гравюри у своїй рецензії п. н. «Українське козацтво у світлі німецької літератури у першій половині 18-го століття», дисертація Т. Мацькова, Новий Шлях, Вінніпер 22 квітня 1953, ч. 32. З черги цю репродукцію помістив В. Луців у своїй дисертації п. н. *Гетьман Іван Мазепа*, Торонто, 1954, с. 45.

¹¹ U. Thime und F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, Leipzig 1909, Vol. XI, p. 231; («... Nach Samuel Falkas Zeichnung strach Daniel Beyel ein Mazerpa-Bildnis.»)

¹² В. Січинський, тамже, с. 160.

¹³ І. Сидорук, тамже, с. 77.

чі, це твердження, що гравюра Мазепи поміщена в «Еуропейше Фама» відзеркалює нехить Августа II до Гетьмана є дуже неправдоподібна, бо як тоді пояснити, що саксонсько-польський король відзначив Мазепу в 1703 р. найвищим тодішнім польським орденом «Білого Орла»?¹⁴

Твердження, що С. Фалька нарисував цей портрет, а Д. Беєль виконав з цього гравюру Мазепи, безперечно хибне. Ні С. Фалька, що народився 4 травня 1766, (пом. 20 січня 1826),¹⁵ не міг нарисувати портрет Мазепи, гравюру якого була надрукована в 1706 р., ні Д. Беєль, народжений 27 вересня 1760 р., (пом. 4 липня 1823 р.),¹⁶ не міг був зробити тої гравюри! Річ у тому, що С. Фалька зробив тільки копію гравюри Мазепи з «Еуропейше Фама» з 1706 р., яку в свою чергу помистив мадярсько-німецький історик, Йоганн Христіян фон Енгель у своїй Історії України 1796 р.¹⁷ Звідси і рік 1796, зазначений на копії Фальки. Погруддя Мазепи, що його скопіював С. Фалька, є в овалі — і це одинокі, чим воно різниться від того, що в «Еуропейше Фама».

Справжнім виконавцем гравюри Мазепи, що вперше була надрукована в 1706 р. в «Еуропейше Фама», є німецький ритівник Мартин Бернінротг, народився в 1670 р. в Рамельсбургу, помер в 1733 р. в Ляйпцігу.¹⁸

Можливо, що гравюра з 1706 року не дає справжнього портрету Мазепи, але всеж таки її треба вважати за достовірну. Поперше, вона була виконана за життя Мазепи, а по-друге, вигляд Гетьмана на гравюрі з 1706 р. подібний до деяких інших його портретів, а також відповідає описові, що його дав німецький очевидець, Йоганн Вен-

¹⁴ М. Костомаров, *Мазепа и мазепинцы*, Полное собрание сочинений, Т. VI, Ст. Петербург 1905, с. 523.

¹⁵ U. Thime und F. Becker, op. cit., Vol. III, p. 564.

¹⁶ U. Thime u. F. Becker, op. cit., Vol. XI, p. 231; (у Січинського помилково подано: Т. II, с. 231, пор., його працю про гравюри, с. 154).

¹⁷ J. Chr. von Engel, *Geschichte der Ukraine und der Kosaken*, wie auch *Königr. Halitsch und Wladimir, Fortsetzung der Allgemeinen Welthistorie durch eine Gesellschaft von Gelehrten in Deutschland und England*, Halle 1796, Vol. 48, p. 1. До речі, Фалька копіював для історії Енгеля більше гравюр, на яких підписувався, от хочби його копія гравюри Богдана Хмельницького, яку виконав В. Гондіус, (1651), і яка була між іншим надрукована у німецькому журналі *Theatrum Europaeum*, Frankfurt a. M., 1685, Vol. VII, p. 226. Копія цієї гравюри Мазепи є опублікована в Ілюстрованій Історії України, М. Грушевського, Вінніпер (1918), с. 385.

¹⁸ K. H. Heineken, *Dictionaire des Artistes*, Leipzig 1788, Vol. II, p. 601, („Johannes Mazepa, Cosacor. Dux“); *Allgemeiner Porträt Katalog*, Hamburg 1931, p. 497, („16 570 Mazepa, Ivan. Kosakenhetman. 1644—1709 Bender [Bernigeroth cs.“]. На заході є прийнято писати назвиско Мазепи через два «п», однаке Мазепа підписуючись латинкою, уживав тільки одне «п». Докладніше про це гл. мою статтю п. н. „Mazepa or Mazepa?“, *The Ukrainian Review*, (1963), Vol. X, No. 4, pp. 42—45). Д. Оляничин у своїй статті п. н. «Портрет Мазепи». Який з досі відомих мальованих портретів є до нього подібний, «Шлях перемоги», (1961), ч. 1-2 (358—359) і ч. 4 (361), подає ще лексикон Г. К. Наглера, G. K. Nagler, *Neues Allgemeines Künstler Lexicon*, München 1835, Vol. I, p. 452, однаке у цьому лексиконі немає згадки про гравюру Мазепи.

дель Барділі. Він, будучи військовим капеляном віртемберського принца Максиміліяна Емануеля, перебував у головній шведській квартирі,¹⁹ бачив на власні очі Мазепу й у своїх споминах так описує особу Гетьмана: «...Мазепа своєю особою не звертав на себе уваги, на тілі худощавий, не високого росту, а на голові мав повно зачісок, або польських кучерів...»²⁰

---

¹⁹ Chr. G. Jöcher, Allgemeines Gelehrten Lexikon, Leipzig 1750, Vol. II, p. 784.

²⁰ J. W. Bardili, Des Weyland Durchl. Printzens Maximilian Emanuels Herzogs in Württemberg und Obristen über ein Schwedisches Dragoner Regiment, Reisen und Campagnen durch Teutschland, in Polen, Lithauen, roth und weiss Reussland, Volhynien, Severien und Ukraine, etc., Stuttgart 1730, p. 418. („...Mazeppa war übrigens der Person nach von keinem Ansehen, hagern Leibs, nicht hoch, und hatte einen Kopf voller Morlocken, oder Pohlnischen Zöpfen...“).

Johannes Mazepa,
Cossacorum Zaporowianum
& supremus Belli Dux.

Ann. R. H. 1. Poljowa, Transilvanica, Unwar. 1679.

2. 11. 1796.

*Johannes Muzepa
Cesareorum Zaporozienum
Supremus Belli Dux.*

Die
Europäische
F A M A,

Welche
den gegenwärtigen Zustand
der vornehmsten

B ö f e

E. V. entdeckt. in Salem.

Der XXV. Theil.

gedruckt zum ersten mal 1704.
und wieder aufgelegt 1706.

